

КОНСТРУКТИВНІ ПАРАМЕТРИ ПОЛІТИЧНОГО ІДЕАЛУ НОВОГО ЧАСУ Й ЕПОХИ ПРОСВІТНИЦТВА

Проаналізовано думки і погляди видатних мислителів цього періоду на сутність ідеального суспільного устрою

Широко відомо висловлення К.Маркса про те, що "починаючи з Макіавеллі, Гоббса, Спінози, Бодена й інших мислителів Нового часу ... сила зображувалася як основа права"[1, с. 314]. У цій класичній характеристиці першим стоїть Нікколо Макіавеллі (1469-1527 р.). І це не тільки чиста хронологія, тому що він заклав кардинальні принципи буржуазної юриспруденції, зокрема, в одній з її найважливіших галузей – державного права.

Від визнання майнового розшарування і власності як основи існування і боротьби різноманітних соціальних груп в античних державах і Флоренції XV-XVI ст. Макіавеллі дійшов висновку про тісний зв'язок права з інтересами людей, що стоять при владі. Те, що в зародку було помічено флорентійським ученим на зорі капіталістичної цивілізації, із усією повнотою потім проявилось в наступні сторіччя. Будучи ідеологом буржуазії, Макіавеллі зводив право до сили і проголосив принцип недоторканності приватної власності, що став стрижнем усього буржуазного законодавства.

Вплив Макіавеллі пізнається всюди, але розглядають його теорію достатньо вузько: лише переважно в тому, що можна назвати тоталітарною системою керування, що загалом також пов'язано з певним політичним ідеалом. Його ідеї "подарували" життя сучасним соціологічним теоріям еліт (В.Парето, Г.Моска, Ч.Міллс). На нього, як на авторитет і предтечу, посилаються теоретики бюрократії (М.Вебер, Р.Міхельс), корупції (С.Хантінгтон), політичного прогнозування (Д.Белл, Г.Кан, Е.Вінер). Задовго до Конта він висунув ідею "суспільного консенсусу". Та й саме поняття "держава" зобов'язана своєю появою насамперед Макіавеллі, що вперше застосував його для позначення політичної організації суспільства.

Сьогодні в Макіавеллі бачать високий інтелектуальний авторитет соціологи менеджменту, творця одного з найефективніших стилів лідерства, теоретика соціальних конфліктів. Спеціалісти згадують чотири принципи Макіавеллі, що вплинули на розвиток менеджменту: авторитет, або влада лідера, корениться в підтримці прихильників; підлеглі повинні знати, що вони можуть очікувати від свого лідера, розуміти, що він очікує від них; лідер повинен мати волю до виживання; лідер — завжди зразок мудрості і справедливості для своїх прихильників. Фактично, якщо говорити про вузьке розуміння політичного ідеалу, то він знайшов свій відбиток у концепції Макіавеллі про ідеального державця. На прикладі його спостережень ми маємо ще одну можливість переконатися в тому, що певний політичний ідеал

або його значимі елементи з'являються саме у переломний період громадського життя. А життя Нікколо Макіавеллі прийшлося саме на такий період: на рубежі XV-XVI сторіч закінчився етап поступального розвитку Італії, що відновився потім лише в XVIII сторіччі. Глибока криза охопила механізми влади, соціальну й економічну структуру суспільства. Італійська економіка, що сформувалася в період середньовічних комун, які відрізнялися численністю центрів, строкатістю етнокультурних традицій, усе більше тіснилася з Заходу значними, адміністративно і фінансово сильними монархіями. В Італії гостре економічне суперництво міст-держав, прагнення груп, що панували, закріпити за собою найбільш важливі шляхи сполучення і ринки, вивести з гри конкурентів привели до створення Ліги італійських міст. Її поява була обумовлена не тільки усвідомленням загальних інтересів і погрози інтервенції з боку Франції й Іспанії, але і бажанням взаємно нейтралізувати і зрівноважити власні експансіоністські устремління.

Старі інститути демократії, що спиралися на народний рух міських ремісників і дрібних торговців, принципи і ідеали комунального керування, поступово вносили смуту і безладдя. Невдоволення соціальних низів, відчуття молодого буржуазією нетривкості свого положення в суспільстві, політика часткових поступок замість кардинального рішення проблем, нарешті, відкриті терористичні методи правління і чекання нових військових переворотів — от та політична ситуація, у якій довелося жити Макіавеллі. Його інтереси пов'язані і з більш загальним завданням — характеристикою державних механізмів головних європейських держав. Він порівнює Німецьку імперію і Францію, намагаючись пояснити, чому французька монархія і французькі королі є більш сильними, багатими і могутніми. Макіавеллі виходить на психологічні аспекти політики: він надає важливе значення зв'язку психологічного стану суспільства з методом здійснення державної влади.

Характеризуючи психологію населення Німеччини, Франції й Італії, він показав, що для усталеності політичних систем велике значення мають існуючі в народі уявлення, стереотипи, традиції й ідеали. Він малює найбільш стійкі зразки політичної орієнтації мас і їхнє відношення до політичних режимів, те, що сьогодні в політології є проблемою політичної культури. Макіавеллі не тільки побачив появу великих національних держав, але і вказав на шляхи розвитку буржуазної державності: абсолютистську і республіканську. Він вважав, що необхідно вибирати найкращу державну форму в залежності від співвідношення сил на політичній арені, взаємодії всіх елементів форми держави від завдань, що стоять перед нею. Те, що добре в один час, може бути не придатним для іншого. Важливі для нас і його інші думки про те, що не треба намагатися встановити демократію в розбещеному суспільстві, або, навпаки, монархії — у суспільстві волелюбному. У будь-якому випадку — мета державного управління — це народне благо. Щоб судити про його слушність, "треба належати народу", і в той же час, щоб добре зрозуміти й оцінити народ, необхідно "бути

державцем" — от критерій і ідеал ефективного керування за Макіавеллі. Тут урахування і сполучення бюрократичних принципів стародавніх деспотій і Турецької імперії, і античного полісного устрою. У Макіавеллі ці принципи структуралізовані і можна говорити не тільки про принципи, але і метапринципи, що складають конструктивні параметри його політичного ідеалу.

У політичному ідеалі Макіавеллі нова держава істотно відрізняється від східних імперій за методами керування, також як і від полісів Еллади. У ній багато чого вирішує саме "внутрішнє зчеплення", або консенсус, що відбиває відповідність між наказами і звичаями, моментом згоди низів і моментом примусу, що йде зверху. Отже, один із метапринципів політичного ідеалу Макіавеллі — принцип відносності керування, що говорить: вибір засобів відносний ситуації, оцінка результату відносна засобам, а усе разом — мета, засоби і ситуація — повинні співвідноситися між собою. Наприклад, численні страти не можна виправдати з погляду найвищих принципів, але це необхідно зробити з погляду цілей або конкретної ситуації.

Другий метапринцип політичного ідеалу Макіавеллі — розмежування політики і моралі. Політику не можна судити з моральних позицій. Ідея поділу влади (політичної і релігійної) за Макіавеллі і полягла потім в основу класичної доктрини буржуазного лібералізму.

Третій метапринцип політичного ідеалу Макіавеллі пов'язаний з урахуванням циклічного розвитку форм державного правління (демократія — олігархія — аристократія — монархія). Це дуже схоже на класичні схеми Платона, Аристотеля, Ціцерона, Полібія, вплив яких на Макіавеллі був достатньо великим. Тут потрібно відзначити і його заслугу у встановленні тривкого зв'язку між політичними ідеалами стародавнього і нового світу, що досить різні між собою. Наприклад, вчення Ціцерона про державного діяча значно збагачується в нього концепцією "нового державця". Але Макіавеллі виступає проти правила "золотої середини" у своєму політичному ідеалі найкращих державних форм. На відміну від Платона, що вбачав основу форм держави у фахових відмінностях, Макіавеллі — у майнових. Циклічний розвиток форм правління в нього нагадує ідею кругообігу, взаємообертання добра і зла. Він вважає, що політичні перевороти свідчать про нетривкість навіть найпрогресивнішого режиму, тому що його скидають, а на зміну приходить тиранія. У русі і кругообігу знаходиться практично все існуюче — матеріальні об'єкти, форми правління, людські справи тощо. Досягнувши межі досконалості, держава вступає на зворотний шлях. Макіавеллі вважає, що цей кругообіг можливий саме в силу відносності протилежних станів — добра і зла, низу і верху, спаду і підйому.

Макіавеллі визначив, що існують три правильних, або основних форм правління — монархія, аристократія і народне правління, і три поганих, або перевернутих — тиранія, олігархія й анархія. Другі так схожі на перших, що легко переходять одна в другу: монархія легко переходить у тиранію, а демократія — в анархію. Фундатор будь-якої з трьох правильних форм

правління спроможний установити її лише на невеличкий час, тому що ніякий засіб не утримає її від перетворення у свою протилежність. Конкретний політичний ідеал Макіавеллі — республіка. Але, базуючись на своїх поглядах, він прекрасно розуміє, що той політичний етап, на якому знаходиться його країна, потребує абсолютизму.

Погляди Макіавеллі відбивали цілком певну історичну епоху, більш того, конкретне місце — Флоренцію XV сторіччя, що являло собою невеличке місто з 98 тис. жителів [2, с. 142]. Її громадське життя нагадувало театр: усе привселюдно, усе на очах і в русі. Це був світ постійних конфліктів і війн, малих і великих дипломатичних інтриг, швидкої і легкої зміни правителів. На прикладі окремих тираній, республік і монархій Макіавеллі у своєму творі показав як використовували владу Цезар Борджиа, Козимо Медичи, П'єро Соредні. Тут видно його спробу знайти не тільки новий тип державного діяча, визначити роль особистості в політичній історії, але і виявити межі влади, сформулювати закономірності політичного режиму і закласти основи політичного мистецтва в нових умовах. Макіавеллі підтверджує, що орієнтація на владу, прагнення досягти її приховує потенційну небезпеку для соціального порядку, гарантом якого може бути тільки той, хто цю владу вже має.

Яким же повинен бути ідеальний державець за Макіавеллі, виходячи з його ідеалу? Державець не повинен бути щедрим до такого ступеня, щоб ця щедрість завдавала йому збиток. Але він не повинен боятися також осуду за ті пороки, без котрих неможливо зберегти за собою владу. Коли на терези покладене вище соціальне благо — порядок і стабільність, він не повинен боятися бути жорстоким. Гірше, якщо державець дозволяє розвиватися здирствам, насильствам. Для остраху краще страчувати стільки, скільки треба, тому що страти стосуються окремих осіб, а безладдя — бідування для усіх.

Завбачливий державець не повинен виконувати усі свої обіцянки. Він повинен робити це лише в тому випадку, якщо невиконання завдає йому шкоди. Домагаючись влади, він може розкидати свої обіцянки ліворуч і праворуч, намагаючись знайти любов і відданість підлеглих. Але залишатися добрим занадто довго — дуже важкий тягар. Бути добрим — усе рівно що дати ще одне зобов'язання, що, у свою чергу, означає залежність від підлеглих. Там же, де існує залежність, виникають нерішучість, малодушність і легковажність, тобто такі якості, що неприпустимі для керівника, тому народ зневажає більше усього легкодухих, а не жорстоких. Залежний державець не спроможний бути твердим і лютим, він неминуче добрий. Але заслужити ненависть за добрі справи так само легко, вважає Макіавеллі, як і за погані. Резюме Макіавеллі в тому, що для утримання влади необхідно бути порочним. Керуючи людьми, їх треба або пестити, або гнітити, роблячи це дуже обачно. Люди мстяться, як правило, тільки за легкі образи. Сильний тиск позбавляє їх можливості мститися. І вже якщо державець обрав свій шлях, то гноблення повинно бути настільки потужним,

щоб відняти всяку надію на опір. Санкції не потребують оцінювання і відповідної подяки, вони роблять сум'яття почуттів. Позитивні ж стимули повинні цінуватися, тільки тоді вони виконують своє призначення. Нагородами і підвищенням по службі дорожать, коли вони рідкісні, коли роздаються помалу.

Ще одна цікава думка Макіавеллі: зло треба робити відразу, а добро — поступово. Набагато надійніше вселяти страх, чим бути улюбленим. Але і зло, і добро ведуть до одного результату: перше — заподіює людям біль, а друге — приїдається. Раціональна діяльність його "нового державця", що робив державу і творив право, не могла не привести до появи збірників позитивного права, розробці розгорнутого законодавства і його подальшої кодифікації і систематизації [3, с. 50]. Макіавеллі, майже за сто п'ятдесят років до Гоббса трактував політику як сферу державної сваволі.

Але Макіавеллі не відповів на одне важливе питання: чому серед усіх станів суспільства держава завжди існує, завжди є найсильнішою частиною і чому кожний прагне до влади в ній? На це запитання відповів юрист, радник короля Генріха IV Жан Боден (1530-1596 рр.). Він розробив ідею державного суверенітету замість положення, при якому кожний феодал вважав себе повновладним хазяїном. Суверенітет означає безумовну незалежність державної влади від будь-якої іншої, що стоїть поруч. Суверенітет належить тому, хто не знає і не визнає над собою ніякої, крім Бога, верховної влади, не зобов'язаний звітувати за свої справи, хто не має не тільки пана над собою, але і рівного собі в здійсненні влади.

Як властивість державної влади, суверенітет невідчужений і неподільний, не погашається давниною, нікому не може бути переданий. Влада може бути верховною, або не бути такою, роздібнений або поділений суверенітет — логічна неможливість. Незалежність державної влади, тобто її суверенітет, виявляється в двоякому напрямку: ззовні — як незалежність держави від інших держав, і усередині держави — як незалежність державної влади від народу. Державній же владі, як верховній, на думку Бодена, належить не тільки міжнародний, але і державно-правовий суверенітет [4, с. 247-249].

Так само, як і Аристотель, Боден розрізняє три форми державного устрою: демократичний, аристократичний, монархічний. При демократії державна влада належить народу, в аристократії — оптиматам, у монархії — одній особі — монарху. Але кому б не належала державна влада — народу, оптиматам або монарху — завжди і необхідно вона є суверенною, тобто незалежною владою. Невіддільність суверенітету від державної влади — таке основне положення теорії Ж. Бодена.

В політичному ідеалі Жана Бодена, як і Макіавеллі, можна виявити заперечення змішаних форм правління. Вони вважали, що всяка "чиста" форма правління — аристократична, демократична, монархічна — краще за будь-яку змішану, тому що вона більше усього відповідає принципу єдності влади. З усіх "чистих" форм правління, по визначених історичних причинах,

Боден віддавав перевагу монархії. На його думку, ідеал єдиної неподільної влади здійснюється в усій своїй повноті лише завдяки втіленню в одній особі. Ця форма правління найбільш стійка і найменш схильна коливанням, або змінам за республіканську форму правління.

Проте Боден був занадто непослідовний. Побудувавши свій політичний ідеал монархічної влади, він фактично відразу ж знищує ним же створене: він представник і королівського абсолютизму, і захисник індивідуальної власності і невідчужуваних прав особистості, один із перших у Новий час супротивник соціального рабства. В ім'я природних свобод людини Боден відкидає погляди Аристотеля, котрий стверджував, що рабство корениться у вічній природі людини і людського суспільства. Разом з індивідуальною свободою повинно бути недоторканим і невідчужуваним майно. Як примирити в нього ці вимоги з поняттям влади, яка довільно і безмежно розпоряджається життям і майном підлеглих, — не зовсім ясно. Дійсно, тут у Бодена сильне протиріччя: він вимагає, щоб князь не оподатковував підлеглих податями без їхньої згоди, тому що не можна брати чужого без доброї волі власника. Сам того не помічаючи, Боден висловлює конституційний принцип, що потім був покладений в основу всіх обмежених монархій. Якщо народ тримає в руках гаманець із грошима, то князь знаходиться від нього в цілковитій залежності.

Але це далеко не останнє протиріччя в політичному ідеалі Бодена. Наприклад, у монархічному трактаті "Про республіку" він ставить запитання про те, чи можна вбивати тирана? На це питання він відповідає досить рішуче, що законного князя, який би він не був, убивати, безумовно, не можна, але особа, котра насильно захопила владу, може і повинна бути покараною. Проти такого тирана підлегли можуть і повинні взятися за зброю. Цим вже остаточно розхитуються основи політичного ідеалу Бодена: адже за його теорією всі існуючі панування, влади створилися шляхом насильства, де визначається беззаперечне підпорядкування владі. Але водночас він підтверджує, що узурпація не може бути узаконена давниною, що час не освячує насильницького захоплення.

Теорія державного суверенітету дала поштовх іншій теорії, котра заслуговувала найпильнішої уваги мислителів наступного часу, тому що у своєму обґрунтуванні також привела до певного політичного ідеалу. Це так звана теорія "суспільного договору". Багато хто з її прихильників і не підтверджували думки про те, що дійсно десь відбувалося "підписання" такого договору. Це був, насамперед, результат тривалої зміни певних правил, вироблених сторіччями, а не просто прямої угоди. Деякі його положення, що значимі для наступних уявлень, насамперед, про правову державу, були розроблені вже античними авторами. У їхньому числі положення про владу закону, як сполученні сили і права (Солон, Аристотель і ін.). Про розходження правильних і неправильних форм державного правління, про змішане правління і про роль права в типології державних форм (Сократ, Платон, Аристотель, Цицерон, Полібій); про рівність людей за природним правом (софісти, стоїки); про право як мірило справедливості і

регулюючій нормі політичного спілкування (Арістотель); про республіку як "справу народу", як правовому спілкуванні і "загальному правопорядку" (Ціцерон) тощо.

Важливими елементами політичного ідеалу у цьому відношенні стали результати відповіді на питання: якщо суспільний договір утворює суспільство і державу, або навпаки, то кому належить реальна влада? З даного питання склалося три основних плинні політичної думки, що подані Томасом Гоббсом, Жан-Жаком Руссо і Джоном Локком. Прийнято вважати, що перший подавав консервативний напрямок рішення зазначеного питання. Другий, відповідно, демократичний. Третій — напрямок ліберальний.

Повернемося до XVII сторіччя, коли у світ вийшли твори Томаса Гоббса (1588-1679 р.) "Елементи законів, природних і політичних", "Про громадянина", про державу і владу ("Левіафан"). Саме в цей період у Європі виникла ідея громадянського суспільства, що потім стала однією з центральних соціально-політичних ідей усього Нового часу, аж до наших днів. У зв'язку з цим і стосовно політичного ідеалу, на погляд дисертанта, виникає проблема, що сьогодні, очевидно, ще більш актуальна, ніж у часи Гоббса: чи може держава бути добродесною настільки, щоб замінити або зробити зайвою чесноту громадян? Вже Гоббс усвідомлював цю проблему, але в його теорії немає місця державній чесноті. Він був далекий від того, щоб ідеалізувати вихідний стан людини в суспільстві. "У природному стані,— писав він,— до того як вони (люди) об'єдналися в суспільство, була війна ... війна всіх проти всіх" [5, с. 307]. Причину такого стану Гоббс бачить у природній жадібності, егоїстичності всіх бажань природного. Але природний інстинкт самозбереження змушує людину обмежити свою пристрасть заради своєї ж власної користі й укласти суспільний договір. Тому Гоббс виводить 19 законів, що потребують від людей прагнення до миру, виконання угод, відмови від насильства, пригнічення прав інших людей тощо. Але для того, щоб ці закони дотримувалися усіма, на думку Гоббса, необхідна сила. Такою силою і є держава. Саме абсолютна влада держави і є гарантом миру і реалізації природних законів. У цьому відношенні Гоббс є прихильником монархії, сильної влади. Саме з його ідей виростає згодом уся школа тоталітарних вчень, суть яких у тому, що саме громадяни для держави, а не навпаки.

Можна припустити, що політичний ідеал Гоббса моделюється через призму конкретно-історичних інтересів значної англійської буржуазії, що бачила загрозу своєму існуванню з боку не тільки феодалів, але і народних сподів. У цей період буржуазія була зацікавлена насамперед у міцній державі. Заради встановлення такої держави, кожна людина повинна, за Гоббсом, цілком відчужувати свої "природні права" на користь правителя, що, у свою чергу, повинен піклуватися про благо своїх підлеглих. Ідеальна держава за Гоббсом — це "Левіафан" — священна тварина, що наділена відповідними його біології органами. Ці органи виконують певні державні функції, в основі яких лежить принцип користі для держави. Іншими словами, Гоббс стверджував, що держава отримує свою легітимність або

мандат на подолання стана війни в результаті угоди між усіма членами до державного співтовариства людей. Суспільство, що виникало на основі цієї угоди, розглядалося як еквівалент держави і його законів.

Жан-Жак Руссо (1712-1778 рр.) — представник демократичного напрямку. Він вважає, що загубивши свою природну свободу, люди, боячись загубити і свої природжені права, вступають у суспільний договір, покликаний забезпечити таку форму асоціації, що захищає усією своєю силою особистість і майно кожного з членів асоціації і завдяки котрій кожний, з'єднуючись зі всіма і підпорядковуючись, залишається усе ж вільним, як і колись [6, с. 161-162]. Як стверджував Руссо, ця асоціація, що інколи іменувалася "Громадянською общиною", нині іменується Республікою, або політичним організмом: його члени називають цей політичний організм Державою, коли він пасивний, Сувереном, коли він активний, Державою при зіставленні його з йому подібним. Що ж до членів асоціації, то вони в сукупності одержують ім'я народу, а окремо називаються громадянами, якщо беруть участь у верховній владі, і підлеглими, коли підкорюються законам Держави.

Але негативна оцінка "природного" як неприборканого і дикого після Гоббса утримувалася. І коли Руссо виявив справжній образ абсолютистського суспільства свого часу, він оцінив його як "негативну природність" самої цивілізації. В другій частині "Міркувань про походження й основи нерівності..." (1755), де він описав перехід від природного стану до громадянського суспільства, дається негативна характеристика цієї цивілізації. Вона характеризується як стан або держава, у якому "хижацтво багатих, розбій бідняків" породжують безупинні війни, як і в природному стані у Гоббса. Таким чином, Руссо відкрив можливість і необхідність постійної переоцінки її природності і цивілізованості. Він же вказував і на джерело помилкової цивілізованості суспільства: політичним воно стає лише на підставі рівноправного суспільного договору з владою, і тільки в тому випадку сполучення громадянських і політичних відносин надається новим, відродженим природним станом справжньої цивілізації. Але ця побудова Руссо призвела до істотного протиріччя: він виявляє, що давній конфлікт влади і народу однією передачею влади не вирішується, тому що і суспільство пізньофеодального і ранньобуржуазного періоду відтворюють відносини старого природного стану.

Що стосується політичного ідеалу Руссо, то це — пряме народоправ'я. Уряд був уповноваженим сувереном, що діє в рамках даних йому народом повноважень. Але навіть Руссо при цьому відзначав, що такий лад можливий лише в невеличких державах. Йому належить і та заслуга, що він розробив вчення про представницькі форми керування, про однопалатний парламент, що здійснює волю народу. Це було відповіддю з його боку на два важливі питання, від яких ми не урятовані і донині: перше — що таке воля народу і чи існує вона реально? І от Руссо — прекрасний діалектик, відзначив, що є воля народу, проте вона відрізняється від волі окремих осіб і членів

суспільства. Для того, щоб зрозуміти її і висловити повинен існувати парламент (дослівно - «місце для балачок»).

Друге питання пов'язане за своєю суттю з одним із елементів “демократичного централізму” — підпорядкуванні меншості більшості. Руссо вважав, що рішення більшості дійсно повинно бути прирівняне до волі народу й іншого рішення питання в цьому бути не може. Проте несправедливо перевагою в декілька голосів вирішувати корінні питання нації. Єдина справедливість тут укладена в тому, що більшість повинна бути кваліфікованою. У цьому відношенні можна говорити про те, що політичний ідеал Руссо був тісно пов'язаний із поняттям справедливості, як він її розумів. У свою чергу це останнє він тісно зв'язував із цивілізованістю суспільства.

Але і цілком цивілізоване суспільство на договірних засадах, за Руссо, що стало громадянським, якщо воно при цьому не стає політичним, залишається в опозиції державі. Виходячи із суперечливості цих поглядів, договірність як принцип, продовжувала залишатися предметом подальших дискусій.

Активну участь у цій “дискусії” взяв Джон Локк (1632-1702 рр.), якого можна назвати представником ліберального напрямку. У XVII-XVIII ст. Гоббсїанська опозиція природного — громадянсько-цивілізованому зберігалася в якості умови виникнення громадянського суспільства. Д. Локк підтримав і розвив політичний ідеал суспільства, що його розробляв Гоббс. Водночас, він намагався перебороти суперечливість цього ідеалу. На відміну від концепції Гоббса, відправна точка міркувань Локка — природний стан — не являв собою “війни всіх проти всіх”.

Принцип свободи дій людини існує доти, доки вони не заважають здійсненню “природних” прав інших людей, був висунутий Гоббсом. Але в нього цей принцип застосовувався тільки досуспільного стану людей. За Локком же існує необхідність дотримання прав іншої людини й у до суспільному стані, коли люди користалися повною свободою, мали власність і самі розпоряджалися нею, а “природна нерівність” не могла переростати в соціальну. Малюючи цю картину, Локк також зображує насправді ідеалізований спосіб життя сучасної йому англійської буржуазії, що починає перетворюватися в пануючий клас.

У трактуванні Д. Локка ідея панування права втілюється в державі, де здійснюється закон, що відповідає природному праву і визнає невідчужувані природні права і свободи індивіда, і здійснений поділ влади. Локк саме й акцентує увагу насамперед на задачах і обов'язках держави стосовно громадянина, формулюючи три природних права людини, що і одержали назву “невідчужуваних”: право на життя, право на власність, право на свободу. Причому, ці права мають більш глибинний зміст, ніж їх зовнішня словесна форма і буквальне сприйняття: право на життя припускає до того ж неможливість позасудових репресій. Звідси згодом виростає суд присяжних засідателів. Право на власність носить в собі той глибинний соціальний зміст, що справді вільним може бути лише людина, що володіє власністю. Право свободи містить у собі певне віяло конкретики, але, насамперед,

свободи слова. Той, хто не може вільно висловлювати уголос свої думки — не є вільною людиною. Локк також відзначає: "Свобода людей, що знаходяться під владою уряду, полягає в тому, щоб мати постійне правило для життя, загальне для кожного в цьому суспільстві і встановлене законодавчою владою, створеною в ньому; це — свобода прямувати за моїм власним бажанням в усіх випадках, коли цього не забороняє закон, і не бути залежним від постійної, невизначеної, невідомої самовласної волі іншої людини" [7, с. 17].

Обґрунтований тут Локком правовий принцип індивідуальної свободи є найважливішим і усталеним (як показав час) конструктивним параметром політичного ідеалу, котрий в даному випадку лише словесно дещо розходиться з наступною формулою, що стала для нас актуальною: "дозволене все, що не заборонено законом". Якщо державна влада не виконує покладені на неї обов'язки, то піддані держави можуть розірвати договір і замінити його більш досконалим. Сам Локк припускав в ідеальному суспільстві як конституційну монархію з поділом влади, так і республіку. Сформована в такий спосіб державність (абсолютистська в Гоббса і правова в Локка), що спроможна приборкати інстинкти, гарантувати суспільний порядок, і суспільство, готове передати владі право на його умиротворення і підкоритися їй, признавалися політичними. Політика виконувала в державі і суспільстві свої регламентуючі функції. Таким чином, у своєму політичному ідеалі Локк ставить особистість на один рівень із державою, що зобов'язана шанувати природні права особистості.

Але, як вважає дисертант, у нього розмита межа між ідеальним і реальним суспільством, немає якісного стрибка при переході від природного стану до суспільного. Відомо, що Локк відводить державі функцію "нічного сторожа". Суспільний договір, на його думку, полягає між громадянами і складається у відчуженості лише одного з їх "священних прав" — самотійній охороні цих прав. Інші ж права — власність, рівність, свобода і т.д. — принципово не можуть бути відчужені від особистості. Спираючись на ідеї народного суверенітету і суспільного договору, що утворювали правову основу і джерело державності, Локк виступив з обґрунтуванням "доктрини законності опору всяким незаконним проявам влади". Можна сказати і так, що політичний ідеал, сформульований Локком, підбивав підсумок боротьби англійської буржуазії за політичну владу, виражав сутність концепції буржуазного лібералізму. Суспільний стан у Локківському розумінні забезпечував всі необхідні умови для власного успіху. Його ідеал практично не потребував теоретичної доробки для того, щоб стати буржуазним ідеалом суспільно-політичного устрою.

За Локком, умовою нормального функціонування суспільства є поділ влади на законодавчу і виконавчу: без такого поділу весь час буде порушення законодавства. Але необхідно також врахувати один істотний момент: при вирішенні цієї проблеми Локк виходив із того, що різні прошарки людей повинні уособлювати різну владу — хто законодавчу, хто виконавчу. Тому

він думав, що поділ суспільства на аристократію і нижчі стани позитивно саме по собі. Судову владу окремо Локк не виділяв, тому що тоді цієї проблеми ще не стояло.

Нові уявлення про поділ влади одержали систематичну розробку у творчості Шарля Луї де Монтеск'є (1689-1775 рр.). Розрізняючи в кожній державі три роди влади — законодавчу, виконавчу і судову, — Монтеск'є відзначав, що для запобігання зловживань владою необхідний такий порядок речей, при якому різноманітні влади могли б взаємно стримувати одна одну. Поділ і взаємне стримування влади є, за Монтеск'є, головною умовою для забезпечення політичної свободи в її відношенні до державного устрою. При цьому він підкреслював, що політична свобода складається не в тому, щоб робити те, що хочеться: "У державі, тобто в суспільстві, де є закони, свобода може полягати лише в тому, щоб мати можливість робити те, чого повинно хотіти, і не бути примушеним робити те, чого не повинно хотіти... Свобода є право робити усе, що дозволено законами. Якби громадянин міг робити те, що цими законами забороняється, то в нього не було б свободи, тому що те ж саме могли б робити й інші громадяни" [8].

Коли Монтеск'є виступив зі своєю теорією поділу влади, заявляючи, що він відкрив таємницю політичної свободи, його вчення було прийняте з незвичайним піднесенням. З'явилися ілюзії, що теорія поділу влади подає в деякому роді панацею, за допомогою котрої можна поганий державний устрій перетворити в гарний. Тим часом Монтеск'є, як здається, ніколи не видавав поділ влади за ліки від усіх державних бід, за той чудодійний принцип, за котрий його прийняли. Він вважав, що основа всіх законів закладена в народних вдачах і в сукупності певних умов — природних, політичних, побутових, — котрі подають їхній характер, визначають саме те, що він назвав "духом законів". Сучасники не зрозуміли цієї точки зору Монтеск'є, а оцінили її набагато пізніше — у ХІХ сторіччі.

На противагу загальному переконанню свого часу, що вважало за можливе встановити однакове ідеальне право для всіх країн, Монтеск'є вимагає, щоб у кожній державі закони співвідносилися із сутністю і принципом даної форми правління, із фізичними умовами країни, із побутовими особливостями життя народів. Сукупність відносин, у яких знаходяться закони до всіх цих умов, і складає те, що називається за Монтеск'є "духом законів". Проте тут нічого нового Монтеск'є не відкрив, якщо пригадати, що і Аристотель, і Макіавеллі, і інші мислителі найрізноманітніших часів, конструюючи свій політичний ідеал, також згадували ці чинники.

Слід додати, що світогляд Монтеск'є виростав на традиціях старого представницького аристократичного ладу. Звідси і його політичний ідеал: монархія, обмежена представницькими зборами і духом корпорацій. Але він розуміє під монархією таку форму правління, де править один, але на підставі точних законів, і де між монархом і народом стоять посередні інстанції. Монтеск'є вважав, що якщо знищити в монархії прерогативу

сеньйорів, духівництва, то її незабаром замінять або демократія, або деспотія. Де немає дворянства, вважав він, там немає монарха, а є тільки деспот.

Приступаючи до роз'яснення своєї теорії, Монтеск'є обирає як приклад англійську конституцію, що забезпечувала політичну свободу насамперед тому, що спочивала на принципі поділу влади. Теорія поділу влади мала роз'яснити насамперед ті умови, при яких можуть бути здійснені на практиці принципи як свободи, так і законності. У державі можна розрізнити три види влади — законодавчу, виконавчу і судову. Для того, щоб свобода була затверджена в народі, ці влади повинні бути розділені. Коли в одній особі, або в тій самій установі влада законодавча з'єднується з виконавчою, — немає свободи, тому що законодавці будуть видавати тиранічні закони, щоб виконувати їх тиранічно. Не може бути також свободи і тоді, коли влада судова не відділена від законодавчої і виконавчої, суддя може стати утискувачем. Найгірший варіант — коли всі три влади сполучені в одній особі або установі. Все це достатньо добре відомо нам сьогодні.

Далі, обґрунтовуючи свій загальний принцип поділу влади, Монтеск'є описує і те, як кожна влада повинна бути організована з метою успішного функціонування. Насамперед, судова влада повинна належати не якійсь постійній установі, а особам, що обираються із середовища народу на певний час. Законодавча влада в будь-якій державі може належати тільки народу, тому що кожна людина, що вважається вільною, сама повинна управляти собою. Але тому, що у великих державах це неможливо, а в невеличких пов'язано з великими незручностями, то необхідно удатися до обрання представників. У свою чергу, завдання представницьких зборів повинні зводитися до того, щоб видавати закони і спостерігати за правильним їх виконанням. У питанні про організацію законодавчих зборів Монтеск'є також був шанувальником англійських порядків і висловлювався за систему двох палат, із яких верхня повинна бути аристократичною і складатися зі спадкових перів. По відношенню ж до виборчої системи він бореться за загальну подачу голосів: право голосу при виборі представників повинне належати всім громадянам, за винятком тих, що знаходяться в такому приниженому положенні, що не можуть мати самостійної волі. Виконавча влада, вважає Монтеск'є, повинна знаходитися в руках монарха, тому що виконання завжди потребує швидкої дії і набагато краще, якщо воно надане одному, а не багатьом.

З іншого боку, Монтеск'є вважає, що виконання цього повинно бути доручено особі, яка незалежна від законодавчих зборів, щоб уникнути збігу двох влад, що може загрожувати громадянській свободі. Точно так само і міністри, як органи виконавчої влади, з тієї ж причини не повинні вибиратися зі складу законодавчих палат. Корпус законодавців не може бути в зборі постійно, тому що це і марно для справи і незручно для самих представників. Притім, це незручно і для виконавчої влади, що у цьому випадку більше піклувалася б про охорону своїх прав на виконання, чим про саме виконання. Не можна припустити і того, — вважав Монтеск'є, — щоб законодавчий

корпус довго залишався в бездіяльності, тому що це дало б у руки виконавчому органу абсолютну владу і дало б йому самому можливість здійснювати законодавство.

Монтеск'є вважав за необхідне, щоб представники збиралися у відповідні терміни. Право визначати ці терміни і скликати у певний час представників найкраще надати виконавчій владі, що по ходу справи може судити, коли саме потрібна законодавча діяльність. Необхідно також, щоб виконавча влада могла зупиняти рішення законодавчого корпусу і розпускати його, тому що інакше він міг би забрати у свої руки всю владу і зробитися деспотичним. Навпаки, законодавчій владі не можна надати права зупиняти владу виконавчу, тому що в такий спосіб могли б затримуватися справи. Проте вона повинна спостерігати за правильним виконанням законів і у випадку помічених відхилень притягати до відповідальності міністрів, через яких діє монарх. Сам же монарх повинен залишатися безмовним, інакше він потрапив би в залежність від законодавчих зборів, що у такому випадку одержали б незаконну перевагу над виконавчою владою. Але, повертаючи міністрів до відповідальності, народні представники не повинні судити їх самі, тому що вони є при цьому зацікавленою стороною. Найкраще надати можливість в цьому випадку судити аристократичній палаті, що займає середнє положення між королем і міністрами, з одного боку, і народними представниками – з іншого. Такі функції влади за Монтеск'є в процесі їхнього поділу, така сутність його політичного ідеалу.

Політичний ідеал Монтеск'є зробив помітний вплив не тільки на наступні теоретичні уявлення про правову державу, але і на ранньобуржуазне конституційне законодавство і державно-правову практику. Цей вплив чітко проявився, наприклад, у Конституції США 1787, а також у Франції після 1789 року. Коли більш пізні французькі діячі відкинули основи старого порядку, вони прийшли до необхідності нової законодавчої творчості. Для них теорія Монтеск'є була готовим фундаментом для політичних побудов. Політичним ідеалом для них став англійський режим, а теорія Монтеск'є — кращим тлумаченням цього ідеалу. В установчих зборах 1789 року більшість членів висловлювалося за англійські порядки, визнаючи поділ влади за суттєву необхідність. Наприклад, у Французькій Декларації прав людини і громадянина 1789 року в статті 16 проголошувалося: "Суспільство, у якому не забезпечене користування правами і не проведений поділ влади, не має конституції". Цікава і V стаття цієї Декларації: "Закон може забороняти лише діяння, шкідливі для суспільства. Усе ж, що не заборонено законом, те дозволено, і ніхто не може бути примушеним до дії, що не продиктована законом". Практично це перше офіційне закріплення даного правового принципу.

У цьому документі політичний ідеал повсталого народу Франції, мабуть, знайшов своє безпосереднє відображення. Але ідеальне суспільство все ще просто не мислилося без приватної власності. Навіть гранично крайній у своїх поглядах на свободу Марат у проекті "Декларації... " поряд із

правами на життя й особисту свободу підтверджує і "права власності, що містять у собі мирне користування тим, чим володієш" [9, с.19].

Характерно, що послідовники Монтеस्क'є пішли навіть далі нього, намагаючись здійснити ще більш суворе відділення законодавчої влади від виконавчої. Наприклад, Маблі вважав, що право короля скликати і розпускати парламент робить поділ влади неможливим. Національні збори намагалися провести більш суворий поділ влади, наслідуючи Маблі. Вони визнавали право за палатами розходитися і збиратися незалежно від волі короля і створювати закони поза його згодою. На таких саме принципах була побудована Конституція 1789 року, а потім більш пізня, так звана Консульська конституція VIII року Республіки. Проте в цих обох випадках практика не підтвердила життєвість повного відокремлення влади. Між законодавчою і виконавчою владою, що були позбавлені можливості законного впливу одна на одну, виникали ворожі відношення, що у першому випадку закінчилися знищенням королівської влади, а в другому перемогою виконавчої влади над законодавчим корпусом, що надалі призвело до встановлення наполеонівського режиму.

Це була, так би мовити, "технічна сторона" становлення буржуазного політичного ідеалу, в основі якого лежали різноманітні інтерпретації теорії поділу влади Монтеस्क'є. Водночас, коротко підводячи результат розвитку цієї теорії, не можна не відзначити той загальний духовний фон, на який вона спиралася. Дійсним відображенням тенденцій більш прогресивних капіталістичних суспільних відносин (з точки зору формаційного підходу) з'явилося замість "царства божого", "царство розуму", що бачилося через призму інтересів буржуазії.

Так, основним засобом досягнення ідеального стану суспільства великі французькі мислителі, насамперед Клод Анрі Гельвецій (1715-1771 рр.) і Поль Анрі Гольбах (1723-1789 рр.), вважали встановлення ідеальних законів на основі просвітництва, звільнення людей від помилкових поглядів. За допомогою таких законів можна було, на їхню думку, приборкати "штучні" пристрасті і забезпечити щасливе життя для усіх людей. Пов'язуючи свої надії на відродження ідеального суспільства з просвітництвом, Гольбах обумовив тим самим еволюційний шлях становлення цього суспільства. Він говорив: "Більш досконала політика може виникнути тільки як плід досвіду віків; поступово вона оздоровить людські установи, зробить їх більш розумними, отже, громадян — більш щасливими" [10, т. 2, с. 86].

У цілому погляди французьких просвітителів на ідеальний політичний устрій суспільства демократичніше за погляди Д. Локка. Демократизм їхніх поглядів визначався тим, що для усунення абсолютизму, що перепиняв дорогу в "царство розуму", необхідна була єдність всіх антифеодальних сил. Тому ідеал французького Просвітництва відбивав докорінні інтереси не тільки великої буржуазії, але і значної частини всього третього стану. Але, зокрема, їхні погляди містять багато парадоксальних моментів, що змушує зупинитися на них більш докладно.

Почнемо з того, що французькі мислителі так само, як і їхні попередники, вирішували проблему співвідношення особистості і суспільства. Наприклад, Гельвецій вважав, що в ідеальному суспільстві жодний індивід не повинен жертвувати своїми інтересами заради користі суспільства. Піднімаючи ж питання про необхідність гармонійних відношень у суспільстві, вони обмежували його винятково користю, відповідно до якої, наприклад, буржуа корисний найманому робочому, тому що надає останньому роботу.

Водночас, намагаючись на практиці здійснити ідеали "царства розуму", Велика Французька революція в результаті лише доказала його формальність і абстрактність. Обіцяючи приватний успіх усім, ідеальне суспільство не могло гарантувати його кожному представнику навіть панівного класу, здійснюючи принцип соціально-економічної рівності між людьми лише за нижчим рівнем. У підтвердження цього звернемося до документів періоду Великої Французької революції: "Рада ухвалює запропонувати департаменту зруйнувати дзвіниці, що здіймаючись над іншими будинками, неначе порушують принципи рівності. Всякий, хто зажадає відчинити храм або церкву, буде заарештований як підозрілий ... "[11].

Робесп'єр намагався втілити ідеал "царства розуму" у практику якобінської диктатури, що зрештою забезпечило проведення буржуазних перетворень, але його кінцеві цілі були антиісторичні, що з необхідністю вилилося в правління Директорії. Святість ідеалу, що формувався протягом тисячоріч, розвіялася протягом двох граничних одне з одним десятиліть XVIII-XIX ст.

Теоретична розробка концепції політичного ідеалу французькими просвітителями і сама Велика Французька буржуазна революція як конкретна спроба втілення цього ідеалу в дійсність, зробили помітний вплив на наступний розвиток політичної думки. Але криза ідеалів епохи Просвітництва, що глибоко вплинула на мислителів XVIII сторіччя, сприймалася ними і як криза ідеалу взагалі. Саме в цей період предметом теоретичного дослідження став не конкретний зміст ідеалу, а саме поняття "ідеал". Насамперед виникало питання про те, чи можна його досягнути у процесі розвитку суспільства.

Першим на це питання намагався відповісти Еммануїл Кант (1724-1804 рр.). Він зумів не тільки осмислити різноманіття ідеалів епохи Просвітництва, як розрізнених і суперечливих, але і набагато глибше — на сам процес формування принципів того чи іншого ідеалу. Кант по суті сформулював проблему спроможності людського розуму створювати ідеали. Чи може людина взяти на себе таку функцію, або це функція тільки провидіння або релігійної свідомості? Це питання впливає як конкретний наслідок з більш глибокої проблеми, що він поставив у власне філософському дослідженні: про межі і можливості людського розуму. І виявилось, що при вирішенні глобальних загальнолюдських проблем сам розум внутрішньо може сформулювати ці проблеми, але не може їх вирішити. Він антиномічний за своєю внутрішньою природою. Виявлена

Кантом антиномічність розуму виходить і на антиномічність спроби створення політичного ідеалу принаймні в теоретичному плані. Інша справа, що практично ця антиномічність розв'язна, вона розв'язна розсудливо.

За Кантом, — зазначає О. Мироненко, — людина може бути засобом тільки для досягнення відносної мети, а сама по собі є абсолютною метою, втіленням гідності, чистої свободи волі, волі в собі й для себе, незалежно від походження, становища в суспільстві; втіленням чеснот (вічних правил моралі), правил, однакових для всіх часів і народів. Мета людства — розвиток і здійснення свободи, громадянської рівності й справедливості, створення громадянського суспільства. Мета громадянського суспільства — щастя громадян, втілення принципу самоцінності кожної особистості. Мета держави — торжество ідеї права. Держава має бути правовою, де влада належить суверенному народу, але політичних прав у ній позбавлені «пасивні» громадяни (жінки, слуги, наймані робітники, підмайстри, матроси та ін.). Право не залежить від суспільних відносин, має у своїй основі природний усезагальний закон свободи, що є моральним законом, який повинні поважати всі, підпорядковуючись моральному обов'язку. Якщо ж особа керується іншими мотивами або нормами, такі дії будуть не моральними, а легальними — підпорядкованими праву, яке поділяється на природне і позитивне, публічне і приватне [12, с. 60-61].

Кант є завершальним етапом філософсько-політичної думки епохи Просвітництва не тільки тому, що розкритикував усі попередні ідеали. Він розкрив дійсну обмеженість християнського й абстрактного буржуазного ідеалів, піддав також критиці механістичне розуміння ідеалу як вічного, незмінного зразка, що має постійну сукупність конкретних властивостей. Кант зберіг, проте, демократичний зміст ідеалів французьких матеріалістів і висунув категоричний імператив як регулятивний принцип прямування до ідеалу. Ідеал у Канта — це маяк на обрії, лінія якого принципово недосяжна, проте вказує напрямок до мети. Водночас, Кант розумів і обмеженість своєї концепції, тому що вона має практичну недосяжність історично конкретних форм ідеалу. Тому, по-перше, він виніс його за рамки людської діяльності в сферу чистих сутностей і, таким чином, зблизив його з релігією. На його думку, спроби здійснити ідеал на прикладі, тобто в явищі, даремні. Більш того, вони у відомій мірі безглузді [13, т. 3, с. 112]. Водночас, це не заважало йому визначити сутнісні елементи політичного ідеалу. Слідом за Монтеск'є Кант вважав, що для забезпечення свободи громадян державна влада повинна бути розділена між трьома органами: законодавчим, виконавчим і судовим. Але в протизагугу йому він не вважав усі ці три види влади рівнозначними.

Форми політичного правління Кант поділяє на деспотичні, автократичні, аристократичні, демократичні та республіканські, віддаючи перевагу автократії — абсолютній монархії за наявності «короля з великим злетом душі, котрий вміє загнздувати себе справедливістю». Демократія — «дуже складна» форма політичного правління. Перехід від абсолютної до конституційної монархії бажаний, але тільки за мирного реформування і дарування народу основного закону монархом. Поділ влади на законодавчу,

виконавчу і судову слід здійснювати на основі взаємопідтримки і координації владних гілок, а не на основі стримувань і протигаг. Мирне реформування державної влади має проводити виконавча влада. Однак жодна з них не може бути власником, бо захопить все майно. Найголовніший обов'язок державної влади — охороняти приватну власність громадян.

Проте крім сформульованих вище окремих сутнісних елементів ідеалу не було сформульовано якоїсь концепції ідеалу, щось такого, що б мало переважно позитивний, а не негативний зміст. Критика зробила свою справу. Але весь зміст Кантової критики націлював на те, що і не потрібно намагатися сформулювати якісь принципово нові ідеали. Однак об'єктивний процес розвитку філософської, соціологічної, правової, політичної думки схилявся до того, що потрібно шукати якісь нові концепції політичного ідеалу. І цей перехід переважно від негативного до позитивного відношення до політичного ідеалу намітився в учня Канта — Фіхте.

Учень Канта Фіхте (1762-1814 рр.) кладе в основу свого політичного ідеалу ідею суспільного договору, за яким громадяни самі на себе накладають громадянські закони. Він вважає, що суспільний договір, заснований на природному праві, не може порушуватися громадянами. У випадку ж такого порушення, громадяни вправі зробити революцію. Особистість, за Фіхте, нічим не зобов'язана державі, крім організації правового захисту. Роль політичної організації він зображує у такий спосіб: намальоване коло, повна площа якого є областю етики. Усередині цього кола намальоване інше, що являє собою область природного права. Усередині другого кола намальоване третє – це право договору, що полягає в межах совісті і природного права. Нарешті, усередині третього кола — четверте. Це область позитивного, встановленого державною владою, права. Таким чином, за вченням Фіхте, область етики містить у собі все. А область позитивного права – лише невелику область.

Державна влада, — говорить далі вчений, — часто намагається звідси вийти, захопити права громадянина, але він рішуче протестує проти цього. Фіхте хоче всіляко розширити область індивідуальної свободи особи. Це прагнення знаходиться в загальному зв'язку з його науковими поглядами, відповідно до яких весь світ є ніщо інше як продукт творчої уяви. Розширюючи в області свого політичного ідеалу права особистості, Фіхте припускає можливість для кожної соціальної групи зовсім вийти з держави, навіть утворити в ньому свою нову державу, більш того — вести цілком недержавне існування. Конструктивним параметром його політичного ідеалу є виховання почуття права в людей настільки, щоб примусова державна влада зробилася б непотрібною. У більш конкретному питанні про форми правління Фіхте вимагав, щоб монархічна влада контролювалася особливими стражами виконання народної волі — ефорами. Але до 1800 року Фіхте в багатьох відношеннях зрадив своєму політичному ідеалу. У своїй роботі "Замкнута торгова держава" він схиляється до соціалізму; держава для нього вже не тільки пасивний орган, вона наділяється творчими функціями. Фіхте

намагався додати державному втручання демократичний і навіть до деякої міри соціалістичний характер. Наполеонівські війни і спроби створити космополітичну державу виявили суперечки окремих держав у вигляді протесту національного почуття. Це і підтримав Фіхте, що на противагу своїм старим космополітичним поглядам у творі "Промова про німецьку націю" висуває важливість національної ідеї.

Проблема ідеалу набула дальшого розвитку у філософії Фрідріха Вільгельма Георга Гегеля (1770-1831 рр.). Ідеал для нього – не вищий моральний принцип, як у Канта, а абсолютна ідея, яку не можна зводити до втілення в індивідуумі; вона може матеріалізуватися в будь-якому суспільному явищі. В розумінні Гегеля мислення, що знаходить своє виявлення через суперечність тези і антитези, є основою розвитку історії.

Тому справжній ідеал представлений лише в його "Науці логіки" у вигляді системи суперечностей, що розвиваються. Ідеалом не може бути образ "ідеального ладу" життя і моральності. В уявленні Гегеля відсутність ідеалу в суспільному житті пояснюється тим, що тут ідеал завжди "принижений" матеріальною формою, практичною діяльністю людини. Гегель вважав, що ідеалом може бути не будь-яка збіжність змісту і його форми, а лише така, за яку явище залишається "художньо прекрасним". За Гегелем ідеалу можна досягнути лише в мисленні, у злитті світового духу із самим собою. Тому і таке розуміння ідеалу пов'язане з релігійним і метафізичним його трактуванням.

За словами Гегеля, "державна сама по собі є моральна цілість, здійснення ж свободи є абсолютна мета розуму. Державна є дух, що стоїть у світі і реалізується в ньому свідомо, тим часом, як у природі він одержує дійсність лише як інший, ніж він, як сплячий дух... Міркуючи про державу потрібно мати на увазі не особливі держави, особливі заснування, а скоріше ідею саму по собі, цього дійсного Бога" [14, т.7, с. 263]. Разом з тим, він зазначає, що народ, який не створив власної держави, є позаісторичною людністю. Необхідна передумова її виникнення — зародження «народного духу».

Громадянське суспільство, на думку Гегеля, — це суспільство власників. До нього належать вільні індивіди, котрі взаємодіють між собою в процесі реалізації власних потреб та інтересів переважно в суспільно-економічній сфері.

Громадянське суспільство поділяється на стани (корпорації), охоплює поліцію і судові установи. У ньому всі рівні юридично, за національністю, віросповіданням, але нерівні від природи, у соціальних взаєминах, у настроях, думках, обдарованнях, знаннях тощо. Державна не може бути засобом служіння громадянам і суспільству, бо вона є засобом панування, найвищою з усіх цілей, її авторитет має безумовний божественний характер.

Державна займається сферою політичної діяльності; загальнообов'язковими, об'єктивними і раціональними законами та власними інституціями забезпечує реалізацію прав і свобод громадян. Сутність держави — суверенітет, поділений між монархом і народом. Саме суверенітет дає їй змогу безмежно панувати над собою і над громадянським

суспільством. Державна влада поділяється на законодавчу (депутати представляють і захищають інтереси станів), виконавчу (здійснюється урядом) та правлячу (втілює єдність законодавчої і виконавчої влади в особі монарха, який спирається на закон і поважає права та свободи підданих).

І на цьому зрізі, при всій значимості ідей Гегеля в історії філософії, мистецтва, релігії, у розумінні загальної історії, потрібно зауважити: якщо мова йде про конструктивні елементи політичного ідеалу, то Гегель і не ставив перед собою завдання їх розкривати. У змістовному плані уявлення Гегеля про ідеальний державний устрій не внесли нічого нового в порівнянні з ідеалом Просвітництва. Досконалий стан суспільства, та і його кінцевий стан, він бачив у пруській монархії, що у кращому вигляді виражала інтереси тієї соціальної групи, до якої він сам і належав.

Перелік посилань

1. Маркс К. Немецкая идеология // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. — Т.3.
2. Кравченко А. И. Макиавелли: технология эффективного лидерства // Социс. — 1993. — №5.
3. Темнов Е.И. Макиавелли. — М.,1979.
4. Гессен В. Проблема народного суверенитета в политической доктрине XVI века.-С.п.,1913.
5. Гоббс Т. Избранные сочинения. — Т.1. — М.,1964.
6. Руссо Ж.-Ж. Трактаты. — М.,1996.
7. Локк Дж. Об управлении разумом. — Соч. в 3-х томах. — Т.2. — М., 1985.
8. Монтескье Ш. О духе законов. — М., 1995.
9. Марат Ж-П. Памфлеты. — М.,1937.
10. Гольбах П.А. Избранные произведения. — 1963.
11. Розова Т. В. Идеалы и традиции // Философ. и социолог. мысль. — 1991. — № 8.
12. Мироненко О.М. Виникнення та еволюція світової політичної думки // Політологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. О.В. Бабкіної, В.П. Горбатенка. — К.: Академія, 2001. — 528 с.
13. Кант И. Критика чистого разума. — М., 1994.
14. Гегель Г.Ф. Сочинения. — Т.9. — М.,1932.